

ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УДК 929Шевченко:930.253(477)

В. В. АНТОНЕНКО, Л. В. БАТРАК*

ДОКУМЕНТИ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ФОНДАХ ЦДАГО УКРАЇНИ

Подано огляд комплексу документів про Т.Г. Шевченка, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Проаналізовано становлення традиції вшанування пам'яті великого українського поета.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко; вшанування пам'яті; документ; фонд; огляд; Національний архівний фонд; ЦДАГО України.

Відзначення у 2014 р. 200-ї річниці від дня народження Тараса Григоровича Шевченка стимулювало пошукову роботу істориків, архівістів, музейників, літературознавців, інших науковців із виявлення маловідомих для широкої громадськості документальних свідчень, що стосуються життя і творчості поета, традицій ушанування його пам'яті. На сьогодні вони розосереджені по архівах, музеях, бібліотеках не лише України, але й Російської Федерації, Казахстану, Польщі та інших країн. Важливою складовою частиною загального масиву документів про Т. Г. Шевченка є матеріали, котрі зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

У ЦДАГО України нараховується понад 350 документів, пов'язаних із Тарасом Григоровичем Шевченком. Особливість цих матеріалів полягає в тому, що вони не сконцентровані в єдиному комплексі, а розміщені в різних фондах, що значно ускладнює їх пошук і використання. Тож метою цього огляду є виявлення у фондах ЦДАГО України документальних свідчень про великого українського поета та їх систематизація, аналіз складу і змісту, що сприятиме введенню в науковий обіг маловідомих архівних документів та їх популяризації серед широкої громадськості.

* *Антоненко Вікторія Володимирівна* – архівіст I категорії відділу використання інформації документів ЦДАГО України.

Батрак Лариса Володимирівна – завідувач сектору користування документами відділу використання інформації документів ЦДАГО України.

Переважна більшість цих документів зосереджена у справах фонду № 1 “Центральний комітет Компартії України”, зокрема: опис 6 “Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них” (спр. 58, 59, 71, 185, 204, 283–286, 308, 327, 338, 344, 373–376, 407, 408, 438, 439, 463, 465, 467, 489, 504, 505, 508–511, 3652, 3656, 3662); оп. 10 “Протоколи засідань Політбюро і Секретаріату ЦК Компартії України та матеріали до них” (спр. 1393, 2362, 2430, 3645); оп. 20 “Документи відділів ЦК КП(б) У” (спр. 6218, 6230, 6459, 6653, 6656, 6848); оп. 24 і оп. 25 “Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)” (оп. 24, спр. 5071; оп. 25, спр. 14, 1890, 1952, 3508, 5106, 5115, 5480, 5743, 5752, 5774, 5894, 5953, 6160, 6313); оп. 30, 31 та 32 “Документи загального відділу ЦК Компартії України (несекретна частина)” (оп. 30, спр. 999, 1377, 1850, 1889, 1898, 2956, 2325, 2427, 3250; оп. 31, спр. 10, 374, 657, 938, 939, 1135, 1211, 1648, 2144, 2368, 2369, 2645; оп. 32, спр. 2560, 2564, 2920); оп. 70 “Документи відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України” (спр. 149, 523, 689, 705, 767, 841, 1549).

Частина документів зберігається у фонді № 7 “Центральний комітет ЛКСМУ”: оп. 2 “Документи з’їздів, конференцій, пленумів, Бюро і Секретаріату ЦК ЛКСМУ та його відділів” (спр. 262, 387, 390); оп. 14 “Стенограми і протоколи з’їздів, засідань Бюро і Секретаріату ЦК ЛКСМУ” (спр. 18); оп. 15 “Стенограми і протоколи з’їздів, пленумів, засідань Бюро і Секретаріату ЦК ЛКСМУ, інші документи загального відділу” (спр. 345, 350); оп. 18 “Стенограми і протоколи з’їздів, пленумів, засідань Бюро і Секретаріату ЦК ЛКСМУ” (спр. 18, 1189, 1250).

Окремі матеріали зустрічаються також у деяких справах фонду № 269 “Колекція документів “Український музей в Празі””: оп. 1 “Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції” (спр. 231); оп. 2 “Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти, інших осіб” (спр. 240, 243); оп. 3 “Часописи, газети, бюлетені, інші друковані видання” (спр. 6, 31, 45).

Основний масив документів становлять постанови Політбюро і Секретаріату ЦК КП(б)У-КПУ, Бюро ЦК ЛКСМУ, довідки та інформаційні повідомлення відділів організаційно-партійної роботи, агітації і пропаганди, ідеологічного, науки і культури, художньої літератури і мистецтва ЦК Компартії України, Управління у справах архітектури та у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР, Академії наук УРСР, урядових комісій та комітетів з організації святкових урочистостей, доповідні записки обласних комітетів Компартії України та Міністерств освіти, кінематографії, зв’язку, охорони здоров’я, комунального господарства УРСР та інших. Поряд із цим у фондах ЦДАГО України відклалися інформаційні повідомлення Постійного представництва УРСР

при Організації Об'єднаних Націй, Українського товариства культурного зв'язку з закордоном (УТКЗ) та Міністерства закордонних справ УРСР. Хронологічно вони охоплюють 1922–1991 рр.

Представлені у фондах архіву документи можна умовно класифікувати за двома тематичними групами. Перша – це офіційні відзначення шевченківських ювілеїв на загальнодержавному рівні, що ознаменувалися широкомасштабними республіканськими меморіальними заходами у березні 1939, 1964, 1989 рр. та 1951, 1961 рр. з нагоди відповідно 125-річчя, 150-річчя, 175-річчя з дня народження Т. Шевченка та 90-х і 100-х роковин його смерті. Другу групу становлять матеріали, які висвітлюють практику, так би мовити, “неофіційного” вшанування пам'яті видатного українського поета в Україні та закордоном.

Відзначення у березні 1939 р. у радянській Україні 125-річного ювілею з нагоди дня народження Тараса Шевченка стало відправною точкою у масштабних, у межах УРСР та інших союзних республік святкувань шевченківських ювілеїв. Проте, це не означає, що до 1939 р. в Українській РСР не відбувалося жодних заходів, які б вшановували пам'ять українського поета. Як свідчать документи, подібна практика (щоправда, не настільки широка) була поширена щонайменше з 1925 р. У фондах ЦДАГО України відклався хоч і нечисленний, але важливий комплекс матеріалів із довоєнної історії офіційних Шевченкових урочистостей. У першу чергу, це постанови Політбюро ЦК КП(б)У, що затверджували програму святкових і поточних заходів, та доповідні записки Народного комісаріату освіти УСРР, на який, переважно, покладалася відповідальність за їх підготовку. Однією з перших була постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 6 березня 1925 р. “Про святкування дня Шевченка” (ф. 1, оп. 6, спр. 58, арк. 32зв.). А постановою від 3 липня 1925 р. “Про стан могили-пам'ятника Т. Г. Шевченка” місце поховання Великого Кобзаря в Каневі підпорядковувалося Народному комісаріату просвіти РРФСР, а на її благоустрій та “обслуговування відвідувачів політико-просвітницькою роботою” передбачалося щороку виділяти спеціальні асигнування (ф. 1, оп. 6, спр. 59, арк. 4зв.; спр. 71, арк. 172).

З-поміж архівних джерел, що стосуються питань вшанування пам'яті Тараса Шевченка в довоєнний період, привертає увагу постановою Політбюро ЦК КП(б)У “Про увічнення пам'яті Шевченка” від 13 листопада 1930 р., в якій задекларована ініціатива будівництва пам'ятника поетові на його могилі в Каневі (ф. 1, оп. 6, спр. 185, арк. 134). Постановою “Про святкування 70-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка”, що була прийнята Політбюро ЦК КП(б)У 23 лютого 1931 р., розширювалися масштаби шевченківських урочистостей. У ній наголошувалося на необхідності організації відповідних святкових заходів “під кутом зору ... досягнень у проведенні національної політики”; містилася вказівка Наркомату освіти УСРР та Всеукраїнській раді професійних спі-

лок щодо відзначення цієї пам'ятної дати “по лінії шкіл, політосвітніх установ та профспілок” (ф. 1, оп. 6, спр. 204, арк. 100).

Серед зазначеного блоку документів доцільно виділити архівні матеріали, котрі висвітлюють державну підготовку до святкування 120-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Так, у ф. 1, оп. 20 відкладалася доповідна записка наркома освіти УСРР В. Затонського, датована 29 травня 1933 р., в якій наголошувалося на важливості належної і завчасної підготовки до Шевченкового ювілею в контексті мобілізації уваги “на дальше переможне соцбудівництво, зокрема в галузі нацкультбудівництва” (ф. 1, оп. 20, спр. 6230, арк. 1–2). Це питання розглядалося на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 17 червня 1933 р. Прийнята на ньому постанова “Про 120-річний ювілей із дня народження Тараса Шевченка” передбачала будівництво пам'ятників Великому Кобзареві у Харкові та на його могилі в Каневі; створення в Шевченківському заповіднику меморіального музею; академічне видання творів поета, популярної брошури про Т. Шевченка та підготовку фільму за мотивами його творчості. Цією ж постановою для координування підготовчих робіт до ювілею при Наркоматі освіти УСРР утворювалася спеціальна комісія, до складу якої мали увійти представники відповідних секторів наркомату, а також Всеукраїнської ради профспілок, ЦК ЛКСМУ, Українфільму, радіо та ін. (ф. 1, оп. 6, спр. 283, арк. 110–111; спр. 308, арк. 61).

Упродовж 1933 р. партійне керівництво України неодноразово поверталось до проблем підготовки шевченківських днів, що зафіксовано у постановах Політбюро ЦК КП(б)У, доповідних записках та інформаційних повідомленнях Наркомату освіти УСРР та Комісії з підготовки до відзначення 120-річчя з дня народження Т. Шевченка. У вказаних документах йдеться, головним чином, про будівництво пам'ятника Кобзареві в Харкові, зокрема міститься інформація про стан підготовчих робіт (ф. 1, оп. 20, спр. 6230, арк. 5–6), місце спорудження (ф. 1, оп. 6, спр. 285, арк. 7), основну ідею (ф. 1, оп. 20, спр. 6230, арк. 8–9), проекти (ф. 1, оп. 20, спр. 6230, арк. 10, 13–29), терміни закінчення зведення пам'ятника (ф. 1, оп. 6, спр. 286, арк. 56). З них дізнаємося, що з ініціативи громадських організацій міста Харкова прийнято рішення спорудити пам'ятник Тарасу Шевченку в міському саду на місці пам'ятника засновнику Харківського університету Василю Каразіну. За основу було взято проект російського скульптора М. Манізера. Як повідомляв Наркомат освіти УСРР, головна ідея пам'ятника Т. Шевченка – “це поет, революціонер, борець за соціальне і національне звільнення трудящих України та виразник класових прагнень найбіднішого селянства й батраків...” (ф. 1, оп. 20, спр. 6230, арк. 8–9). Спорудження монумента мало завершитися до осені 1934 р. – до відзначення 17-ї річниці Жовтневої революції.

Значний інтерес серед документів цієї групи становить також постанова “Про видання творів Т. Г. Шевченка”, прийнята на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 28 березня 1934 р. У ній відзначається нагальна потреба в академічному та популярному перевиданні Шевченкових творів: “...Значна кількість повних та скорочених видань “Кобзаря” зретаговані українськими контрреволюційними елементами (Єфремов, Річицький), які, крім фальсифікації шевченкового тексту, по-націоналістичному коментували та оформляли ці твори, роздмухуючи елементи націоналістичної обмеженості та ідеалізації минулого в творчості Шевченка...”. Як наслідок, Політбюро постановило: забезпечити перевидання творів Тараса Шевченка “потрібними” марксистськими коментарями і передмовою, включити до популярних збірок його “найкращі революційні вірші”, а відповідальність за це покласти на Інститут Т. Шевченка (ф. 1, оп. 6, спр. 338, арк. 164).

На жаль, у фондах ЦДАГО України не відклалися документи, які б висвітлювали безпосередньо березневі урочистості 1934 р., присвячені пам’яті Тараса Шевченка. Наявні архівні матеріали тільки дозволяють стверджувати, що заплановане відкриття пам’ятника Кобзареві в Харкові цього року не відбулося. До цієї теми ЦК КП(б)У повернувся на засіданні Політбюро тільки напередодні шевченківських днів 1935 р. Упродовж лютого–березня державно-партійне керівництво Української СРР розглянуло і затвердило кілька постанов, котрі мали б урегулювати усі організаційні питання з цього приводу. Зокрема, було призначено дату відкриття пам’ятника в Харкові (10 березня 1935 р.), а також створювалася спеціальна комісія для вироблення плану святкових урочистостей (ф. 1, оп. 6, спр. 373, арк. 94). Питання про склад цієї комісії слухали на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 26 лютого (ф. 1, оп. 6, спр. 373, арк. 104), остаточно ж він був затверджений 28 лютого (ф. 1, оп. 6, спр. 373, арк. 110). Перше засідання Урядової комісії у справі відкриття пам’ятника Т. Шевченку в Харкові відбулося 7 березня 1935 р. (ф. 1, оп. 20, спр. 6656, арк. 6–8), а розроблена нею програма заходів була розглянута лише 15 березня (ф. 1, оп. 6, спр. 373, арк. 141). У повідомленнях ЦК КП(б)У до обласних партійних комітетів ішлося про перенесення відкриття монумента Шевченка на 24 березня 1935 р. (ф. 1, оп. 20, спр. 6656, арк. 1, 2) Окрім цього, в архіві збереглися вітальні листи і телеграми з цієї нагоди, адресовані ЦК КП(б)У, Урядовій комісії, Харківській міській раді та Харківському обласному виконавчому комітету рад депутатів трудящих (ф. 1, оп. 20, спр. 6656, арк. 9–10, 11, 12–13, 15–18).

Доцільно виділити також архівні матеріали, які розкривають підготовку до відзначення 75-х роковин із дня смерті Тараса Шевченка. Це постанови Політбюро ЦК КП(б)У про спорудження пам’ятника видатному українському поетові в Києві (ф. 1, оп. 6, спр. 374, арк. 141;

спр. 376, арк. 112; спр. 408, арк. 184–185), про впорядкування садиб у селах Кирилівка та Моринці, де народився і жив Т. Г. Шевченко (ф. 1, оп. 6, спр. 374, арк. 64–65), про пошукову роботу Інституту Т. Шевченка для виявлення і придбання речей, пов'язаних з іменем Великого Кобзаря (ф. 1, оп. 6, спр. 374, арк. 193), про зведення монумента і відкриття музею на могилі поета в Каневі (ф. 1, оп. 6, спр. 375, арк. 45), про скликання приуроченої до цієї пам'ятної дати сесії Академії наук УСРР (ф. 1, оп. 6, спр. 407, арк. 84).

Поряд із цими матеріалами у додатках до постанов ЦК Компартії України за 1935 р. знаходимо документ, що відображає протилежний бік офіційної політики вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Це список літератури, що підлягала вилученню з продажу, бібліотек та навчальних закладів України (ф. 1, оп. 6, спр. 375, арк. 85). У ньому серед творів відомих українських поетів і прозаїків – Б. Антоненко-Давидовича, П. Ванченка, О. Влизька, М. Вороного, Г. Косинки, М. Куліша, В. Підмогильного та багатьох інших – згадуються праці українського історика, члена Археографічної комісії ВУАН О. Гермайзе “Незаконні відозви з нагоди Шевченківських роковин” та українського літературознавця і бібліографа М. Плевака “Шевченко і критика”. Перша – це невеличке видання документів із фондів Київського архіву давніх актів. У другій простежується еволюція поглядів на особу і творчість великого українського поета, починаючи від 40-х років XIX століття і до 1924 р. – моменту публікації дослідження. З огляду на зміст цих творів, вони не рекомендувалися для ознайомлення широкої української громадськості (до слова – обидва дослідники були репресовані: О. Гермайзе в 1929 р., а М. Плевака в 1938 р.).

Апогеєм у довоєнній історії вшанування пам'яті Великого Кобзаря стали офіційні березневі святкування 1939 р. У фондах ЦДАГО України відзначення цього ювілею найбільш широко представлено матеріали Політбюро та Секретаріату КП(б)У, а також Бюро ЦК ЛКСМУ. Формат Шевченківських урочистостей 1939 р. передбачав охоплення меморіальними заходами широких кіл радянського суспільства. Із цією метою керівництво УРСР приділяло значну увагу широкому висвітленню святкування 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка на сторінках республіканських газет та журналів (ф. 1, оп. 6, спр. 510, арк. 31). Координація підготовки та проведення ювілею була покладена на спеціальний урядовий комітет на чолі з головою Спілки радянських письменників України О. Корнійчуком (ф. 1, оп. 6, спр. 463, арк. 108; спр. 465, арк. 15–16). Постановою РНК УРСР від 16 жовтня 1938 р. “Про асигнування коштів на проведення роботи до ювілею 125-річчя Т. Г. Шевченка для Управління в справах мистецтв при РНК УРСР” тільки на поточний рік було виділено 750 тис. крб. (ф. 1, оп. 6, спр. 467, арк. 50; спр. 504, арк. 50–52). Детальніша інформація про кошторис витрат на

організацію цієї події міститься у матеріалах до постанов Політбюро ЦК КП(б)У (ф. 1, оп. 6, спр. 465, арк. 153; спр. 467, арк. 23; спр. 499, арк. 153–155). Залучення широкої громадськості до святкування 125-ї річниці з дня народження Т. Г. Шевченка відбувалося шляхом проведення зустрічей, мітингів, творчих вечорів партійних та комсомольських активістів із робітниками заводів і підприємств, колгоспниками, учнями та студентами, працівниками соціально-культурних закладів; організації загальнореспубліканських урочистостей навколо відкриття пам'ятників Кобзареві у Києві та Каневі; відвідання тематичних виставок (ф. 1, оп. 6, спр. 508, арк. 91–92; спр. 511, арк. 113) тощо.

Як бачимо, документальні свідчення ЦДАГО України про довоєнну практику офіційних Шевченкових урочистостей дозволяють простежити перші кроки та основні заходи державно-партійного керівництва радянської України на шляху формування образу “поета-революціонера” Тараса Григоровича Шевченка.

Про традицію відзначення шевченківських днів не забули навіть у період німецько-радянської війни. Так, у ф. 1, оп. 70 відклалася програма сесії Академії наук УРСР, присвяченої пам'яті Т. Г. Шевченка, що датується 1943 р. (спр. 149, арк. 17–20). Однак, це чи не єдиний, збережений у фондах ЦДАГО України, документ, що засвідчує факт ушанування пам'яті великого українського поета у воєнний час.

Найбільш широко у Центральному державному архіві громадських об'єднань України представлені матеріали, що відображають післявоєнну історію вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка і стосуються, головним чином, підготовки святкових урочистостей 1951, 1961, 1964 та 1989 рр. Аналіз їх тематичного розмаїття дає можливість окреслити основні напрямки поточної роботи центральних партійних і комсомольських органів та їх обласних комітетів, різнопрофільних відділів ЦК КПУ та міністерств УРСР у контексті відзначення пам'ятних дат, пов'язаних із Великим Кобзарем:

– перевидання та переклади його творів іноземними мовами (ф. 1, оп. 24, спр. 1952, арк. 18–24; спр. 5894, арк. 52, 55, 230–231; оп. 30, спр. 1889, арк. 125–171; оп. 31, спр. 1211, арк. 315–323; спр. 2144, арк. 4; спр. 2369);

– будівництво пам'ятників та встановлення бюстів (ф. 1, оп. 6, спр. 3662, арк. 52–53, 176–177; оп. 24, спр. 14, арк. 46; спр. 5480, арк. 31; спр. 5894, арк. 188; спр. 5998, арк. 41–44; оп. 30, спр. 2325, арк. 66, 67–68, 106–126; спр. 3250, арк. 39, 92–93а; оп. 31, спр. 10, арк. 30–33, 37, 40, 41, 45, 46, 53, 58, 60, 66, 68; спр. 1648, арк. 51; спр. 2144, арк. 7–9, 78; спр. 2368, арк. 127; оп. 32, спр. 2564, арк. 7–11);

– упорядкування місць, пов'язаних із життям і творчістю поета (ф. 1, оп. 24, спр. 3508, арк. 27, 29, 31–33; оп. 31, спр. 10, арк. 71–90, 100–112, 134–155; спр. 657, арк. 155–165; спр. 938, арк. 138–139, 141–

142, 147–160; спр. 1211, арк. 301–305, 337–338; спр. 1648, арк. 13–14, 18–22);

– розробка кіносценаріїв та підготовку фільмів про нього (ф. 1, оп. 23, спр. 5071, арк. 2; оп. 24, спр. 14, арк. 49, 115–129; спр. 5115, арк. 37–38, 40; оп. 30, спр. 999, арк. 1–114; спр. 1850, арк. 1, 35–100; спр. 2056, арк. 2–33; оп. 31, спр. 2368, арк. 121; оп. 70, спр. 689, арк. 1–11; спр. 705, арк. 1–127; спр. 1549, арк. 1–119; спр. 1550, арк. 1–8; спр. 1551, арк. 1–124);

– створення музеїв (ф. 1, оп. 24, спр. 1890, арк. 1–134, 136–193; оп. 31, спр. 10, арк. 113–120, 127–133; спр. 2368, арк. 27–28; оп. 32, спр. 2564, арк. 13–115) та тематичних виставок (ф. 1, оп. 24, спр. 5894, арк. 39–40; оп. 31, спр. 2368, арк. 2, 94–99, 104–105, 107–108; ф. 7, оп. 2, спр. 390, арк. 71, 76);

– організація концертів (ф. 1, оп. 31, спр. 2368, арк. 45–47; оп. 32, спр. 2530, арк. 100), творчих вечорів (ф. 1, оп. 24, спр. 5894, арк. 84–85; оп. 31, спр. 2368, арк. 111–116; ф. 7, оп. 15, спр. 345, арк. 1, 10, 17–18, 76–77, 78–79), шевченківських читань (ф. 7, оп. 2, спр. 262, арк. 221, 226; спр. 387, арк. 127–129, 148–152; спр. 390, арк. 92, 102); проведення ювілейних форумів (ф. 1, оп. 6, спр. 3662, арк. 50, 173–174; оп. 24, спр. 5894, арк. 1, 90, 93, 122–126, 128–130, 132–136, 138–141, 150–151, 154–159, 177–181, 187, 211);

– установа Шевченківської премії (ф. 1, оп. 31, спр. 374, арк. 60–61; спр. 1648, арк. 52, 55–56; спр. 2144, арк. 11–16);

– присвоєння імені Тараса Шевченка навчальним закладам, заводам, перейменування населених пунктів (ф. 1, оп. 31, спр. 657, арк. 80; спр. 1648, арк. 49, 66, 69; спр. 2368, арк. 17–24, 34–40, 100–103, 119–120, 129–138; оп. 32, спр. 2564, арк. 92) тощо.

Особливий інтерес із точки зору запозичення хорошого практичного досвіду організації і відзначення на міжнародному рівні пам'ятних дат, пов'язаних із життям і творчістю видатних діячів культури, становлять постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР “Про заходи з проведення ювілею 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка” від 20 травня 1964 р. (ф. 1, оп. 6, спр. 3662, арк. 46, 129–154) та “Про деякі питання, пов'язані з проведенням ювілею 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в травні 1964 р.” від 26 травня 1964 р. (спр. 3662, арк. 50, 166–172). У документах детально розписаний план заходів шевченківських урочистостей на травень–червень 1964 р.; чітко розмежовані напрямки роботи (зустріч, розміщення та обслуговування делегацій; проведення об'єднаного пленуму Спілок письменників СРСР і УРСР, Міжнародного форуму діячів культури та урочистого мітингу на могилі Т. Г. Шевченка в Каневі; організація екскурсійної поїздки шевченківськими місцями тощо); указані відповідальні особи, а також проведений розрахунок витрат на відзначення ювілею великого українського поета.

З-поміж означеного документального комплексу доцільно виділити в окрему підгрупу інформаційні повідомлення Міністерства закордонних справ УРСР (ф. 1, оп. 24, спр. 5894, арк. 9–22, 46) та довідки Постійного представництва УРСР при ООН про відзначення 100-х роковин та 150-річного ювілею Тараса Шевченка в Сполучених Штатах Америки, Канаді, країнах Західної Європи (ф. 1, оп. 31, спр. 1648, арк. 94, 96–108), про обговорення програми урочистих заходів із членами Ліги американських українців (ЛІАУ) та представниками Товариства об'єднаних українських канадців (ТОУК) (ф. 1, оп. 24, спр. 5743, арк. 56–58, 60, 62–65; спр. 5894, арк. 24–30, 183–185, 213–214, 217–219, 222–225; спр. 5953, арк. 73–74), а також доповідні записки Українського товариства культурного зв'язку з закордоном (УТКЗ) в ЦК КПУ щодо вшанування пам'яті поета в країнах соціалістичного табору (ф. 1, оп. 24, спр. 5894, арк. 189, 192–209).

Окрему тематичну групу, як зазначалося раніше, складають документальні свідчення, що відтворюють традицію неофіційного вшанування пам'яті Великого Кобзаря, започатковану як представниками творчої інтелігенції УРСР, так і українцями за кордоном, зокрема у США та країнах Західної Європи. Ця група документів небагаточисленна, проте не варто недооцінювати їхньої наукової і суспільної значимості, адже вони розкривають інший підхід до осмислення значення постаті Тараса Шевченка та його творчості для українського народу.

Зокрема, традиція неофіційного відзначення шевченківських днів за кордоном сягає початку 1920-х рр., що дозволяють простежити матеріали з фонду № 269. Найперша, зафіксована в документах ЦДАГО України інформація про проведення заходів, присвячених пам'яті Тараса Шевченка, міститься на сторінках тижневика “Українська республіка”, що видавався у Франції впродовж 1919–1922 рр. Так, у номері від 15 березня 1922 р. є замітка під назвою “Шевченківські свята в Парижі”, де подано огляд концертів Українського хору імені М. Леонтовича, що відбувалися 9 та 11 березня з нагоди чергової річниці з дня народження та смерті українського поета (оп. 3, спр. 31, арк. 7 і зв.).

Також у документах архіву знаходимо свідчення вшанування пам'яті Тараса Шевченка в осередку української еміграції міжвоєнного часу, столиці Чехословаччини Празі. У той період там зосереджувалась низка товариств та громадсько-політичних організацій, діяльність яких частково чи повністю була пов'язана з проведенням культурних та політико-освітніх заходів як серед своїх членів, так і для широкого загалу української еміграції. Так, у березні 1924 р. відбулося приурочене до шевченківських свят засідання Українського історико-філологічного товариства. На його порядку денному слухалося дві доповіді: С. Смаль-Стоцького “Про метрику у творах Т. Шевченка” та Д. Антоновича “Малярський смак Шевченка в дитячі роки” (оп. 2, спр. 240, арк. 141).

Значний інтерес становить також підготовлений для членів Українського республікансько-демократичного клубу в Празі реферат під назвою “Шевченко як ідеолог української справи” (оп. 1, спр. 231, арк. 51–53). Документ датується травнем 1927 р., автор, на жаль, невідомий. На основі детального аналізу творчості Великого Кобзаря у рефераті підводиться підсумок про “епохальне значення” поезії Тараса Шевченка: “...вона зробила з темної етнографічної маси націю, вона розбила назавжди можливість існування українського руху як “южно-руського” провінціалізму. Не геніальний стиль та форма, але політичний зміст поезії Шевченка зробив його національним пророком... Після Шевченка українська справа стала на ясний та певний шлях, і кожний українець, свідомий свого національного обов’язку, міг бути лише патріотом-самостійником, приклонником власної незалежної держави” (арк. 53). Листування С. Смаль-Стоцького з Управою Українського республікансько-демократичного клубу відображає організовані цим товариством “академії” та свята, присвячені пам’яті Тараса Шевченка (оп. 2, спр. 243, арк. 89, 93). Окрім цього, інформація про Шевченківські урочистості у Празі висвітлювалася на сторінках часопису “Український тиждень”, що виходив у столиці Чехословаччини упродовж 1932–1938 рр. На його сторінках, у номері від 20 березня 1933 р., подається огляд концертів, виступів, “академій” тощо, які проводилися зусиллями вищезгаданих товариств у Празі, Подебрадах, Мельнику (оп. 3, спр. 45, арк. 3, 5 і зв.).

Серед матеріалів Української пресової служби в Німеччині, що частково зберігаються в ЦДАГО України, також містяться повідомлення про відзначення шевченківських свят, зокрема, про масштабний концерт, приурочений 125-річчю з дня народження Тараса Шевченка, що відбувся в Берліні 15 квітня 1939 р. завдяки зусиллям Українського національного об’єднання (оп. 3, спр. 6, арк. 75).

Хоча документи фонду № 269 є лише частиною тих матеріалів “Українського музею у Празі”, які зберігаються в інших архівосховищах України або ж за її межами, вони становлять важливу джерельну базу для дослідження довоєнної традиції Шевченківських святкування за кордоном.

Післявоєнна практика неофіційного вшанування пам’яті Т. Г. Шевченка представлена архівними документами, що дають уявлення про сприйняття цих заходів державно-партійним керівництвом радянської України. Переважно це доповідні записки відділів науки і культури, пропаганди та агітації ідеологічного відділу, сектору ЦК КПУ з підбору кадрів за кордон, інформаційні повідомлення Українського товариства дружби і культурного зв’язку з зарубіжними країнами (УТКЗ), Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ), а також довідки Представництва УРСР при ООН та Комітету державної безпеки (КДБ) при

Раді Міністрів УРСР, що надсилалися до ЦК КПУ. Важливе значення також мають доповідні записки Київського обкому партії та ЦК Компартії України, адресовані в ЦК КПРС. Переважна більшість із вказаних документів довгі роки мала гриф “Таємно” і “Цілком таємно”.

Серед документів, які висвітлюють практику відзначення Шевченківських урочистостей поза межами Української РСР, увагу привертає доповідна записка завідувача сектору ЦК КПУ з підбору кадрів за кордон І. Пересаденка від 26 липня 1963 р. про розгортання діяльності “буржуазно-націоналістичних організацій” країн Америки та Європи, спрямованої на використання 150-річного ювілею Т. Г. Шевченка для “ідеологічних диверсій” проти Радянського Союзу (ф. 1, оп. 31, спр. 2144, арк. 72–76). У записці подано інформацію про створення в США, Канаді та Англії спеціальних Шевченківських комітетів, спорудження пам’ятника українському поетові у Вашингтоні, організацію лекцій, конференцій та “академій”, проведення концертів, видання творів Т. Шевченка та досліджень про нього за кордоном. У зв’язку з цим підкреслювалася необхідність посилення роботи радянських газет, журналів, радіо і телебачення з висвітлення підготовки до 150-річчя з дня народження митця, що відбуватимуться в СРСР.

На окрему увагу заслуговує інформаційне повідомлення сектору ЦК КПУ з підбору кадрів за кордон під заголовком “Злісна фальсифікація життя і творчості Т. Г. Шевченка українськими буржуазними націоналістами”, подана в додатку до доповідної записки І. Пересаденка від 15 листопада 1963 р. (ф. 1, оп. 31, спр. 2144, арк. 20) У документі подається огляд “націоналістичних” видань і преси, які, нібито, мали за мету представити поета як свого ідеолога: “...Протягом останніх років у США, Канаді, Англії, ФРН та Франції вийшла значна кількість видань творів Шевченка з коментарями, а також наукових праць про нього. Виділилася група літераторів, яка намагається у противагу радянському шевченкознавству свідомо фальсифікувати життя і творчість Т. Г. Шевченка” (арк. 20). До когорти цих “літераторів” потрапили В. Барка, А. Бедрій, В. Доманицький, Д. Донцов, Д. Дорошенко, Б. Кравців, О. Лотоцький, Л. Луців, Є. Маланюк, Яр Славутич, Р. Смаль-Стоцький та інші. У повідомленні стверджується, що “спотворення Шевченка націоналістами починається з біографії поета, особливо фальсифікується ранній період його життя”; не маючи змоги справитися з “дійсним, історичним Шевченком”, вони змушені вдаватися до “дикої модернізації його образу, грубого перекручування його творів”; найвдаліше вправляється в цьому “престарілий проповідник націонал-фашизму” Д. Донцов; “особливо гостро націоналістична преса виступає проти встановлених радянським шевченкознавством незаперечних фактів про ідейну спільність Шевченка з російськими революційними демократами” (арк. 22–27). Наприкінці документа вміщено цитату з

статті відомого громадського діяча О. Ждановича “Виграємо черговий бій”, опублікованої на сторінках паризької газети “Українське слово” у 1963 р.: “Рік 1964 буде беззаперечно роком бою нашого з Москвою за ідеали Шевченка: ми їх підноситимемо, вона їх заглушатиме фальшуванням... Маємо всі дані цей бій виграти. Значення цієї перемоги таке велике, що виправдовує найбільші й найщиріші зусилля” (арк. 31). З огляду на це, в повідомленні містяться рекомендації ширше розгорнути “контрпропаганду”, а також ознайомити із цією інформацією членів Урядового республіканського Шевченківського комітету, керівництво Інституту літератури АН УРСР і кафедри української літератури Київського державного університету, дирекцію музеїв Т. Г. Шевченка в Києві та Каневі, редакторів республіканських газет, а також газети “Вісті з України” та Управління мовлення на зарубіжні країни Державного комітету Ради Міністрів УРСР з радіомовлення і телебачення.

Особливого розголосу в контексті підготовки до 150-річного ювілею Тараса Шевченка набула ініціатива українців американської діаспори спорудити у Вашингтоні монумент Великому Кобзареві. За інформацією міністра закордонних справ УРСР Л. Паламарчука від 8 лютого 1963 р., українські “націоналістичні” організації, об’єднані в Українському конгресовому комітеті, отримали остаточний дозвіл на будівництво пам’ятника і запланували його відкриття в рамках ювілейних святкувань у березні 1964 р. (ф. 1, оп. 31, спр. 2144, арк. 6). Це підтверджується в листі постійного представника УРСР при ООН Л. Кизи до ЦК КПУ від 22 жовтня 1963 р. (ф. 1, оп. 24, спр. 5743, арк. 70–76). Також у ньому йде мова про ймовірне запрошення на церемонію урочистого відкриття пам’ятника співробітників радянського посольства у Вашингтоні та Представництва УРСР при ООН. “Якщо б, однак, таке запрошення і було, то і тоді радянські представники не могли б його прийняти, оскільки прийшлося б бути присутніми на зборищі реакціонерів, стояти під петлюрівським “жовто-блакитним” прапором, мовчки вислуховувати антирадянські промови та виконання гімну “Ще не вмерла Україна”, – зазначив у листі Л. Кизя. У підсумку чиновник подав пропозиції щодо низки заходів, які б засвідчили, з одного боку, прихильність УРСР до ініціативи спорудження монумента Шевченкові у столиці США, а з іншого – засудили спробу використання цього заходу “з метою антирадянської агітації”. Детальніше офіційна позиція радянської України щодо цієї ініціативи викладена в інтерв’ю постійного представника УРСР при ООН для газети “Вашингтон пост” та доповідній записці нью-йоркського відділення Телеграфного агентства Радянського Союзу (ТАРС) (ф. 1, оп. 31, спр. 2144, арк. 80–94).

Щоб попередити спробу використати заходи з відкриття пам’ятника Тарасу Шевченку у Вашингтоні з метою антирадянської пропаганди, в ЦК КПУ вирішили надіслати листа-звернення до української громади

в США та “Комітету пам’ятника Т. Г. Шевченку”, текст якого затвердили на засіданні Політбюро 8 серпня 1963 р. (ф. 1, оп. 6, спр. 3542, арк. 30; оп. 24, спр. 5743, арк. 40–47). Під “Словом до українців...” підписалися видатні діячі культури УРСР: М. Бажан, О. Гончар, Д. Павличко, М. Рильський, Ю. Смолич, П. Тичина та багато інших. У фондах ЦДАГО України збереглася відповідь на це звернення одного з представників діаспори – головного редактора Українського відділу радіостанції “Свобода” М. Добрянського. Зміст його виступу розкрито у доповідній записці КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ, де також подано коротку інформаційну довідку про особу промовця (ф. 1, оп. 24, спр. 5752, арк. 19–24). Загалом М. Добрянський схвально оцінив ініціативу з боку творчої інтелігенції УРСР звернутися до українців за кордоном. У своєму виступі журналіст зауважив: “Ви висловлюєте побоювання, що будова пам’ятника ... могла б стати засобом розпалювання ворожнечі до нашої країни, до нашого народу. Ми цього не боїмося, бо такої небезпеки ... нема. Ви висловлюєте побажання, щоб Шевченківські роковини стали нагодою для поширення ідеалів поета і для зміцнення культурних зв’язків інших країн з Радянською Україною. Усім серцем цьому сприяємо”. Відповідальність за низьку активність “культурних контактів” з іноземними країнами М. Добрянський покладав на керівництво КПРС у Москві та уряд УРСР у Києві (арк. 23).

Реакцією на таку відповідь з боку української еміграції стало розроблення ЦК КПУ та КДБ при Раді Міністрів УРСР упродовж листопада 1963 р. – травня 1964 р. низки заходів з метою “ефективного ідеологічного впливу” та “викриття антинародного обличчя українських буржуазних націоналістів”, що зафіксовано у відповідних архівних документах (ф. 1, оп. 24, спр. 5774, арк. 7–12; спр. 5894, арк. 142–144).

Важлива інформація про те, як безпосередньо відбувалося відкриття пам’ятника Великому Кобзареві у Вашингтоні, міститься в доповідній записці Українського товариства дружби і культурного зв’язку з зарубіжними країнами від 6 липня 1964 р. (ф. 1, оп. 24, спр. 5894, арк. 227–228). У ній повідомлялося, що на урочистій церемонії було присутні від 60 до 100 тис. осіб, серед яких і колишні президенти США Д. Ейзенхауер та Г. Трумен, колишній віце-президент Р. Ніксон, американські сенатори, а також представники українських “буржуазно-націоналістичних” організацій Америки, Канади і Західної Європи. Наприкінці подається короткий опис зовнішнього вигляду пам’ятника Т. Шевченку.

Саме 1960–1970-х років стосуються документальні свідчення про неофіційні заходи із вшанування пам’яті Тараса Шевченка на території Української РСР. Зокрема, у фондах ЦДАГО України відклалися документи, що відображають традицію зібрання 22 травня (у річницю перепоховання) біля пам’ятника поетові навпроти головного корпусу

Київського університету, яка перетворилася на своєрідну громадську маніфестацію на захист рідної мови, національної культури, власної історії. Так, у доповідних записках секретарів ЦК ЛКСМУ Ю. Єльченка та Київського промислового обкому КПУ В. Дрозденка про зібрання представників творчої інтелігенції у 1964 р., адресованих у ЦК Компартії України, містяться дані про кількісний і віковий склад учасників акції, їхні імена, місце роботи, інформація про перебіг зібрання тощо (ф. 1, оп. 24, спр. 5894, арк. 163–165, 172–174). Викликає інтерес також довідка завідувача відділу науки і культури ЦК КПУ Ю. Кондуфора від 23 травня 1966 р., в якій стверджується, що після всенародного відзначення 100-річчя з дня смерті (1961 р.) та 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка (1964 р.) такі травневі зібрання стали більш масовими, набуваючи при цьому “антигромадського звучання”, і використовуються “політично обмеженими особами для розпалювання невдоволень окремих людей заходами офіційних установ із вшанування пам’яті поета” (ф. 1, оп. 24, спр. 6160, арк. 104). У довідці відділів науки і культури та пропаганди й агітації ЦК КПУ, датованій 18 січня 1967 р., повідомляється про ініціативу творчої інтелігенції щороку в річницю перенесення праху Кобзаря до України відзначати так званий “День Шевченка”. Водночас у ній наголошується на недоцільності санкціонування такого заходу: “Вважаємо, що відзначення пам’яті Т. Г. Шевченка 22 травня в наш час не може сприяти зміцненню дружби народів Радянського Союзу, і тому не бажане” (ф. 1, оп. 24, спр. 6160, арк. 157–158). Про необхідність “рішучої відсічі націоналістичним проявам” та посилення пропаганди ідей дружби народів СРСР йдеться також і в доповідній записці секретаря ЦК КПУ О. Ляшка до ЦК КПРС стосовно зібрання групи осіб 22 травня 1967 р. біля пам’ятника Т. Шевченку, датованій 1 липня 1967 р. (ф. 1, оп. 24, спр. 6313, арк. 51–52).

Альтернативою несанкціонованим зібранням біля пам’ятника Тарасу Шевченку мав стати започаткований владою у 1968 р. щорічний фестиваль “Київська весна”. Проте задум державно-партійного керівництва Української РСР не вдався, про що свідчать інформаційні повідомлення відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ та Київського обкому партії за 1971–1972 рр. (ф. 1, оп. 25, спр. 546, арк. 103–107, 109–110, 111–116; спр. 698, арк. 11–12, 14–15, 18–19).

Таким чином, огляд документів наочно доводить, що у фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України зберігаються цінні документальні свідчення, які висвітлюють практику вшанування пам’яті великого українського поета в радянську добу. Основу архівних матеріалів про Тараса Шевченка складають документи керівних державно-партійних органів влади УРСР. Хронологічно їх можна поділити на два блоки: джерела з довоєнної історії Шевченківських урочистостей, коли тільки відбувалося становлення цієї традиції,

пошук її організаційних форм, методів, шляхів реалізації, та документальні свідчення післявоєнного періоду, коли відзначення Шевченкових ювілеїв відбувалося за вже сформованим каноном із невеликими змінами і доповненнями. Разом із тим, представлені архівні матеріали відображають як офіційну – державно-партійну – практику відзначення Шевченківських ювілеїв, так і неофіційну традицію вшанування пам'яті Великого Кобзаря, започатковану широкою українською громадськістю в Україні та за її межами. У них розкривається інформація про упорядкування місць, пов'язаних із життям і творчістю Тараса Шевченка, зведення монументів, проведення різноманітних культурно-мистецьких заходів, присвячених пам'яті великого українського поета тощо. Як бачимо, документи ЦДАГО України є важливим історичним джерелом для дослідження становлення традиції відзначення Шевченківських днів, реконструкції двох діаметрально протилежних меморіальних образів Великого Кобзаря: революціонера і поборника дружби народів, створеного радянською владою, та провідника національних інтересів, вимальованого представниками української еміграції та творчої інтелігенції.

Подан обзор комплекса документов о Т. Г. Шевченко, который хранится в Центральном государственном архиве общественных объединений Украины. Проанализировано становление традиции чествования памяти великого украинского поэта.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко; чествование памяти; документ; фонд; обзор; Национальный архивный фонд; ЦГАОО Украины.

There is given the review of the complex of documents about T.H. Shevchenko, stored in the Public Associations Central State Archives of Ukraine and analyzed the formation of the tradition of honoring the memory of the great Ukrainian poet.

Keywords: T. H. Shevchenko; the honoring of memory; the document; the fond; the review; the National Archival Holdings; Public Associations Central State Archives of Ukraine.